

Wiesław WITKOWSKI

O POCZĄTKACH LEKSYKOLOGRAFII ZACHODNIORUSKIEJ

Początki leksykografii na ziemiach Białorusi i Ukrainy są stosunkowo dobrze znane. W każdym bodaj podręczniku historii czy to języka ukraińskiego czy białoruskiego (nie mówiąc już o pracach poświęconych specjalnie dziejom słownictwa wschodniosłowiańskiego) znaleźć można bardziej lub mniej szczegółowe informacje o pochodzącym zapewne z lat siedemdziesiątych XVI w. zbioru wyrazów cerkiewnosłowiańskich zatytułowanym Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ [!] просто, o podobnym co do zawartości drukowanym słowniczku (Лексис. Сирѣчь реченія въкратцѣ собраны...), jaki Wawrzyniec Zizani Tustanowski zamieścił przy wydanej przezeń w Wilnie w 1596 r. gramatyce cerkiewnosłowiańskiej, o zestawionym przez Pambę Beryndę i opublikowanym w 1627 r. w Kijowie leksykonie cerkiewno-słowiańsko-ruskim (Лексиконъ славенороскій и именъ тълкованіе) czy o również siedemnastowiecznej jeszcze rękopiśmiennej przeróbce tegoż (wyrazy ruskie jako hasła, cerkiewne jako ich objaśnienia) znanej pod nazwą Синопима славеноросская.

To właśnie dzięki Jubilatowi, który w 1961 r. dokonał reedycji „Leksykonu” a w trzy lata później obu „Leksisów” i „Synonimów” [1] uzyskali badacze historii języków zachodnioruskich możliwość bezpośredniego kontaktu z najważniejszymi zabytkami dawnego słownictwa białoruskiego i ukraińskiego.

Choć ani jedynymi, ani najstarszymi. Jak bowiem słusznie przypomina nam L.M.Szakun, już «здаўна існавала практыка даваць на палях («на боцех») сінопімы, ўзятыя з народнай мовы для тлумачэння некаторых кніжных слоў. Такія тлумачэнні можна сустрэць у многіх помніках старажытнай беларускай пісьменнасці, у тым ліку і друкаваных, напрыклад у выданнях Ф.Скарыны, С.Буднага і інш.» [2: 156].

O tym, że dopisywanie (dodrukowywanie) tego rodzaju glos marginalnych traktować należy jako świadomą swego celu działalność ówczesnych „protoleksykografów”, gromadzących tym sposobem materiały do przyszłych słowników, świadczyłyby, zamieszczony na odwrocie siódmej nienumerowanej karty książki Cyryła Trankwiliona Stawrowieckiego Зерцало бгословія (Począjów 1618 r.), ЛЕКСИКОН^б альбо трудныхъ словъ выкладъ *втой книзѣ* (kursywa moja – W.W.) A oto jego pełna zawartość:

Слемен’та лацѣнскаго языка; А стихіи грецкаго едно слово показують, живюль або зложена свѣта сего.

Сѣурь; огонь поднебомь. Сѣурѣпіны; пупі, пропасти, ал’бо вірове моря океан’скаго.

Физис; Єстество або прироженя.

Существо; бытность.

Фізелоицы; що о прирощеню всѣхъ речій мовять.

Метафузеон; розуменя и упатровна вприоженю инадъ прирощеня невѣдомыхъ речій.

Вাপоръ Гуморъ; пара земная и водная мгла.

Горизонъ ть; поль неба намъ видимого.

Театрумъ; позоръ або видокъ.

Подвиментъ; посадзъ ка коштовная на земли.

Квалгѣтатес; качества, або якости, кгда мовимо: якъ тое, черное; а тое якъ, бѣлое смертное, бесмертное, и прочая.

Oczywiście słowniczek ten nie może ani co do ilości haseł, ani co do ich układu iść w paragon z żadną ze wspomnianych wyżej prac leksykograficznych.

Nie znaczy to jednak, że również wszystkie zbiory synonimów przytekstowych (głos marginalnych) były aż tak skromne. Żeby nie sięgać zbyt daleko wstecz, do druków Franciszka Skoryny, przyjrzymy się bliżej wyrazom posiadającym swoje synonimy marginalne, jakie zawiera wydany w Ostrogu w 1597 (1958?) r. przekład ruski „Apokryzisu”, antyunijnego traktatu polemicznego pióra Chrystofora Filaleta (Marcina Broniewskiego). Łącznie na 222 kartach tej książki zamieszczone zostały 104 glosy marginalne objaśniające 90 różnych wyrazów tekstu. Uszeregowany w porządku alfabetycznym objaśnianych (tekstowych) słów cały ów „protoleksykon” (ośmiokrotnie większy od słowniczka przy „Zercale bohosłowija”) prezentuje się następująco:

авторь – творца	dedykacja 1	элементовъ – стихій	88
авторовъ – творцовъ	294 [3]	суть еликторми – избиратели	336
акцесии – прибытку (gen.)	394	енеральной – головной (gen.)	36
анктарии – утиски	403	жерела – источника (gen.)	332
аннаты – роковины	377	у зводехъ – оринаলেখъ	195
о апелляцияхъ – о отзовехъ	177	зданья – розуменя	191
аппараты – уберы	402	инстанциями – попиранями	397
астрономове – звѣздохчетцы	86	инструкция – наука	22
афектовъ – порушеня	1	инструментомъ – начинемъ	7
буллы – печати духовные або листы	332	интенцію – предсвзяте	391
буль – печатей духовныхъ	333	инфериемо – вносимо	85
валки – войны	dedykacja 2	во италии – ве влошихъ	257
васни – гнѣвы	dedykacja 3	камень – опока	334
вашего – своего	358	канонизации – вписане въ календаръ	332
вишью – зелья на водѣ (gen.)	13	канонизацио – канонизации есть	
выкажены – выкурены	163	приятя за стого в календаръ	333
выдушитъ – выключеть	35	кактѣрствомъ – еретицтвомъ	323
гайдуками – векнигами (!)	164	квестии – вопросы	218
гомюсионъ – подбосущное	429	ктрации – ласки	333
декляровали – объяснили	17	коммонтарий – зводъ	363
декляруе – объясняетъ	75	конвокация – зъездъ	42
догмы – мандату (gen.)	274	кондиции – обѣтници або годности	372
докторовъ – отцевъ	175	конклизіе – завартья (pl.)	18
доктора – учителя	205	въ конфирмации – в подтвержени	44
экстракты – выписы	61	на креденсъ – на вѣрне	74
о эксесахъ – выступкахъ	399	въ криминаলেখъ – въ кривавыхъ речахъ	377

лікты – зьдначення (pl.)	349	релікі – набоженства (gen.)	karta tytułowa i dedykacja 1
лѣпотна – надобна	343	респонсу – отвѣту (dat.)	14
оказію – поводъ	2	до розуменя – до мышлянн	299
за оказією – поводомъ	414	сакраментовъ – святостей	74
окцидентальными – западными	290	секвелля – послѣдующее	419
орашяхъ – словахъ	203	сентенція – зданье	dedykacja 1
оріентальной – восточной (gen.)	13	сентенціи – зданя или выроки	4
отозваться – апелловати	364	сесій – засѣданій	80
отповѣдь – отвѣтъ	karta tytułowa	сродковъ – способов’	dedykacja 1
пактъ – постановеня	36	сукцессоръ – воспріемник’	86
пакта – постановеня (pl.)	426	трактаты – постановене (!)	1
переслѣдованье – гоненіе	221	тракуется – становится	3
периоду – пынктови (dat.)	410	трактованье – установленные	80
повсехного – вселенского	281	триумфу – ликованя	2
пожертыхъ – поглощенныхъ	dedykacja 1	унѣю – згоду	1
пососорове – державцы	65	уразовъ – язвъ	dedykacja 2
приватное – потаемное	17	уфундовано – основано	175
причинѣ – okazji (dat.)	266	фаворовъ – прихилностиі	dedykacja 1
прономіи – бенефіція (pl.)	411	фантазіи – думѣ (dat.)	5
протестацію – оповѣдане	8	филялета – истинолюбца	karta tytułowa
протестащые – оповѣдане (!)	11	фундаторъ – надавца	210
протесомъ – поступком’	62	христофора – христоносца	karta tytułowa
пезолвуе – розвяжет’	400	шкриптъ – писмо	7 i 29
реиментъ – рядъ	76	въ шкриптъ – въ писмѣ	68
регуламъ – правленям’ (dat.)	295	шкрипту – спису	92
рекуль – чиновъ albo правленій	348	о юлиушу – ули	85

O ile mierzoną ilością haseł rangę powyższego zbioru da się określić dopiero po dokładnym zestawieniu zawartości innych tego typu szesnastowiecznych „protoleksykonów”, o tyle jego cechy jakościowe występują dostatecznie wyraźnie już przy porównaniu pochodzenia jego haseł (wyrazów objaśnianych tekstu) z pochodzeniem haseł czterech wspomnianych na wstępie prac leksykograficznych. W odróżnieniu bowiem od obu „Leksisów” i „Leksykonu” P.Beryndy, w których części hasłowej dominuje zdecydowanie słownictwo cerkiewnosłowiańskie, jak też od „Synonimów”, gdzie przeważa niewątpliwie ówczesne słownictwo zachodnioruskie, w naszym „protoleksykonie” panuje – jak łatwo się przekonać – nieomal niepodzielnie słownictwo pochodzenia łacińskiego, greckiego i polskiego. Można by więc powiedzieć, że jest to pierwszy(?) na ziemiach zachodnioruskich (białoruskich i ukraińskich) zbiór objaśnionych wyrazów obcych (nie cerkiewnosłowiańskich). Nawet, jeśli jego autor nie zdawał sobie w pełni sprawy z końcowego efektu swoich działań.

1. Лексикон славенороській Памви Беринди / Підготовка тексту і вступиła стаття В.В. Німчука. – К., 1961; Лексис Лаврентія Зизанія – синоніма славеноросская / Підготовка текстів пам’яток і вступиї статті В.В. Німчука. – К., 1964.
2. Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 1963.
3. Egzemplarz dzieła Filaleta Oddziału Starodruków Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie (sygnatura 344), z którego pochodzą podane tu materiały, posiada nową, ręcznie znaczoną paginację.